

Píše Marie Škarpová

(E*forum, 12. 02. 2025)

Touha po univerzální spolehlivé vědecké metodě, po zřejmém vymezení vědy vůči tomu, co věda není, po jednotném vzdělávání založeném na spolehlivých poznatcích, po svobodném zpřístupňování vědy všem a jejím bezpečném uchovávání v čase není zdaleka jen záležitostí naší doby. Jak přesvědčivě ukazuje **Petr Pavlas** v publikaci ***Knize knih vstříc***, neméně palčivě tuto touhu sdíleli i evropští intelektuálové raného novověku. Zpřesňující podtitul knihy ***Herbornský encyklopedismus a konstelace Komenský - Leibniz*** pak napovídá, že se v ní její autor zaměřil na představení nejvýraznějších předosvícenských encyklopedistů soustředěných kolem Johanna Heinricha Alsteda (1588-1638) a jeho žáka a zetě Johanna Heinricha Bisterfelda (1605-1655), ale též kolem dalšího, nepoměrně známějšího Alstedova žáka, totiž Jana Amose Komenského (1592-1670). Jeho pansofismus je v knize představen rovněž jako encyklopedismus, byť „oděný do intenzivněji teologického, eschatologického, milenaristického, dokonce až teotického hávu“ (s. 27). Jako „završitele“ encyklopedismu herbornského okruhu pak Pavlas interpretuje Gottfrieda Wilhelma Leibnize (1646-1716), a to zejména s odvoláním na Leibnizův program „průkazné encyklopedie“ (*encyklopaedia demonstrativa*), která by nejen poskytovala veškeré dostupné vědění, ale zároveň by ho dokázala také ihned doložit.

Všichni jmenovaní raně novověcí intelektuálové - podobně jako jejich slavnější současníci Francis Bacon (1561-1626) či René Descartes (1596-1650) - usilovali o reformu a sjednocení věd, jen tak učinili na jiném epistemologickém základě než oba věhlasní filozofové. Dnes je nicméně nepoměrně proslulejší encyklopedismus osvícenský, jenž byl ostatně podle Pavlase donedávna „sekularistickou ideologií až nekriticky adorovaný“ (s. 28). Osvícenští encyklopedisté ovšem - nahlíženo z perspektivy encyklopedistů předosvícenských - ideu encyklopedie vlastně obrátili naruby, když z ní „namísto jednotné, sémanticky uspořádané, organicky propojené a dynamické vědy o ‚všem, co lze vědět,‘ (*omne scibile*)“ udělali „kompilační a popularizační projekt“ (s. 28).

Ústřední otázku své knihy - jak, kdy a za jakých okolností se v dílech výše jmenovaných protestantských učenců ze střední a středovýchodní Evropy zformovala idea encyklopedie - se Pavlas snaží zodpovědět pomocí vlastní metody nazvané dějiny kulturních idejí, inspirované teorií kognitivní metafory George Lakoffa a Marka Johnsona, dějinami metafory Ericha Rothackera, metaforologií Hanse Blumenberga, historickou sémantikou Reinharda Kosellecka a výzkumem konstelací Martina Stamma a Martina Mulsowa. V obsáhlém, leč zároveň poutavě podaném historickém exkurzu zahrnujícím dílo četných evropských myslitelů od antiky přes středověk a renesanci až

po herborský učenecký okruh Pavlas s pomocí bohatého obrazového dokladového materiálu detailně sleduje, jak významnou roli v genezi kulturní idey encyklopedie sehrálo několik kognitivních metafor a metonymií ustavených na pomezí teologie, filozofie a matematiky. Šlo především o metaforu „okrouhlého poznání“, inspirovanou metaforou „okrouhlosti světa“ a v 16. a 17. století smísenou zejména v pracích učenců herborského okruhu s původně ryze teologickými metaforami „rození (*generatio*) Boha-Slova“, „vtělení (*incarnatio*) Božího Slova“ a „zbožštění (*theósis*) člověka“, ale též s kognitivními metaforami „abecedy myslí“ a „abecedy věcí“. Pavlas v této části své knihy v mnohém navazuje na své předchozí komeniologické práce, z nichž knižně vyšly *Trinus liber unus. Komenského místo v dějinách metaforiky knihy* (Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015) a *Definovat a kombinovat. Komenského projekt posledního jazyka* (tamtéž, 2018), avšak zároveň je dále domýšlí a usouvztažňuje.

V obecnější rovině je Pavlasovým cílem ukázat, že nejen jím analyzovaná idea encyklopedie, ale zřejmě téměř každá kulturní idea kdysi vznikla jako kognitivní metafora či metonymie, a že tedy i tyto intuitivní mentální obrazy patří k základním nástrojům (historické) vědy. V této souvislosti Pavlas upozorňuje, jak je hranice mezi nimi a vědeckými termíny mnohdy velice snadno prostupná a zároveň téměř nezřetelná: metafory a metonymie se zejména ve své ustrnulé (absolutní) podobě často tváří jako technické termíny, ovšem postrádají jednoznačnou a všeobecně přijímanou definici, jsou vlastně intuitivně chápanými kvazi-pojmy, a přestože převážně pocházejí z apriorního (světo)názoru, vesměs jsou až s riskantně bezstarostnou a jen zdánlivou samozřejmostí považovány za zcela neutrální koncepty. Ve zkoumání geneze základních idejí vědeckého diskursu – a zároveň dalším ověřování a třibení jím užitě metody – tak Pavlas vidí jeden z potřebných úkolů intelektuální historiografie, jejíž předmět, metody, cíle a úkoly se ve své poslední knize snaží důkladně prozkoumat.

Za aktuální výzvu své vědní disciplíny pak považuje výzkum dějin „lidské teleonomie“, tj. dějin tužeb, motivů, záměrů, cílů, aspirací a ambicí (s. 165), jenž by umožnil (intelektuální) historiografii být oborem více internacionálním, interkontinentálním, interkonfesijním, interdisciplinárním, odpoutaným od metanarativů „nacionalistických i konfesijních, feministických i patriarchálních, optimistických i pesimistických, progresivistických i konzervativních“ (s. 167). Idea univerzalizmu – například v podobě sdíleného, otevřeného, dynamického, všem svobodně přístupného hypertextu, soustředujícího a schraňujícího vše, co lze vědět (*omne scibile*) na základě na spolehlivém poznání – je zjevně i v naší post-pravdivé a post-faktické době, a to i navzdory silnému skepticizmu a katastroficky pojatému apokalypticizmu, stále neodolatelně lákavá.

Petr Pavlas: *Knize knih vstříc. Herborský encyklopedismus a konstelace Komenský – Leibniz*. Praha: Filosofia, 2023. 202 s.